

VEJEN TIL DET HELLIGE

Jørgen Hviid

Ansigt til ansigt med teknikken søger mennesker noget som er hinsides det man kan komme i umiddelbar kontakt med – det hellige. Man søger det hellige i ørkenens stilhed og bjergenes ensomhed. Dette afspejles i Toraen, de 5 Mosebøger. Moses møder Jahve i ørkenen og modtager loven på Sinai bjerget. Jødens forhold til det hellige beskrives bedst ved de hebræiske ord jada', at kende, men med en langt rigere betydning. – Martin Buber tilføjer indirekte begrebet hellig nogle fundamentale aspekter. Dette gælder også Niels Steensen, og begge udtrykker på en forunderlig måde, at hele skabningen er det helliges sprog.

Mennesket er blevet beskrevet som homo ludens, det legende menneske, men også som homo viator, den rejsende gennem tilværelsen. Den sidstnævnte betegnelse er udviklet af den franske filosof Gabriel Marcel (1964). Fra vugge til grav er mennesket i udvikling og bevæger sig fra det ene stadium til det næste. Det gælder ikke blot den individuelle person, men hele menneskeheden. På det tekniske område er udviklingen foregået med stadig stigende fart i dette århundrede, men samtidig er det som om, at mennesket søger noget, som ikke er i bevægelse eller forandring, – noget som transcenderer det, som ikke kan nås ved sansernes hjælp. Mennesket har altid søgt noget, som lå ud over det umiddelbart begribelige og noget, som er større end det selv, – transcenderer, er hinsides af, hvad der opleves som den menneskelige begrænsning. Naturen, ikke mindst bjerge, har altid draget mennesket. Bjergene skulle bestiges til trods for, at når man nåede toppen, var der blot udsigt til et andet bjerg. Måske er det samspillet mellem menneskets fysiske kræfter og naturens udfordring, men ofte er der også helt andre elementer i oplevelsen. De høje bjerge formidler noget sakralt, et glimt af evigheden, noget som overgår mennesket, ligger hinsides dets fatteevne. Moses modtog tavlerne med de 10 bud på et bjerg. Da han skulle dø, gik han også op i bjergene, og ingen så ham mere. Den vestlige verdens munkeordener blev egentlig til på bjerget Monte Casino i Italien, hvor Benedikt af Nursia (ca. 480-547) grundlagde sit berømte kloster. Benedikts regel kom til at danne grundlaget for utallige klostresamfund. Flere hundrede år senere grundlagde den tyske adelsmand Bruno (1033-1101) sit berømte kloster La Grande Chartreuse i det område, som nu er de franske alper. Det er en af den katolske kirkes strengeste ordener, og det lille antal munke lever af den likør, som de i århundreder har fremstillet til verdens

veldækkede borde. Der blæser en kold, fugtig, strid vind i området, bjergene virker uvenlige, og klimaet er lidet tiltrækkende, men det er her at munke i stilheden og ensomheden lever kontakten med det hellige.

Ørkener har også øvet en tiltrækning på mennesker, som søgte det hellige. Efter at Moses havde ført det udvalgte folk ud af Ægypten, vandrede de 40 år i ørkenen. Disse hårde oplevelser gjorde denne sammenløbne skare, – det var ikke kun jøder, som forlod Ægypten, men mange andre, som også søgte friheden, – til et folk. Beretningerne fra livet i ørkenen er bevaret i Mosebøgerne, som giver interessante skildringer af regression, fortvivelse og oprør imod Moses og imod Gud. Her møder folket det hellige, Yahwe som er den suveræne hersker, den der leder og styrer alt, – den Hellige. Gennem strabadser, indre og ydre modgang, erfarer folket Yahwe, som det skylder alt og dermed også ærefrygt.

I de første århundreder af den kristne kirkes historie søgte nogle få ud i den ægyptiske ørken, for dér at leve alene med Gud. Helt alene var de nu ikke, idet mange søgte ud til dem for at få del i deres erfaringer med det hellige. I vor tid er den franske præst Charles de Foucauld blevet berømt. Omkring århundredeskiftet søgte han ud i Saharas ørken. Han ønskede at leve som bedouinerne i dette golve område, han ville tilbede Gud og ære Ham. Han ønskede brændende, at andre skulle følge ham, men størstedelen af tiden forblev han alene, indtil han i 1916 blev dræbt af en fjendtlig stamme. Man kan betegne Charles de Foucauld som en moderne mystiker. Et par årtier senere var der mænd og kvinder, som fulgte hans eksempel og inspiration. Nogle få lever i Sahara, men langt de fleste har slået sig ned i de menneskelige økener, i fattigkvarterer, blandt sigøjnere, blandt fattige eskimoer i Nord-Canada. De ønsker at leve tilbedelse og det hellige netop i disse ørkener uden anden forkyndelse end deres eksempel og deres solidaritet. De deler miljøets livsvilkår. De hedder Jesu Små Søstre og den mandlige gren Jesu Små Brødre. I de nordiske lande arbejder nogle i den grønlandske og i den norske fiskeindustri. Man kan sige, at de formidler erfaringen af det hellige.

Ensomhed, stilhed og lytten er væsentlige elementer i oplevelsen af det hellige ikke blot i den vestlige kulturkreds, men også i Østens religioner. Disse karakteristika er dog ikke kun af fysisk art, men er i endnu højere grad et spørgsmål om en indre holdning og modtagelighed. Oplevelsen af bjerge og ørkener understreger menneskets relativitet i forhold til naturen, men også en fornemmelse af noget, som er langt større, noget som ikke kan nås eller begribes og derfor ikke er underlagt de almindeligt kendte begrænsninger.

Definition og beskrivelse af det hellige

På engelsk er der to ord, der hver for sig kaster lys over begrebet hellig, – holy og sacred (Webster, 1977). Undertiden bruges de som identiske begre-

ber, og anvendelse er afhængig af sædvane og sprogets udvikling. Således brugte man for nogle årtier siden udtrykket Holy Scripture i amerikansk sammenhæng om Bibelen, men dette afløstes af Sacred Scripture. Om gudstjenesteformer kunne anvendes sacred liturgy, men ikke holy liturgy. Webster definerer holy som det, der tilhører Gud eller kommer fra Gud. Det kan blive hallowed, consecrated, set apart to sacred use, – til hellig brug. Man taler også om helligt som det, der er rent eller åndeligt fuldkommen, noget som er rensset for synd. På dansk bruges ordet ofte i en nedsættende betydning: »han er hellig« i den betydning, at den omtalte person har sluttet sig til en gruppe kristne. Webster anfører en tredje betydning af holy: Det som bør tilbedes eller æres. Det kan være et helligt sted eller en guddom, som har helliget stedet. Da Moses opdager den brændende tornebusk i ørkenen og går hen for at undersøge fænomenet nærmere, lyder der en stemme; men da Herren så, at han gik hen for at se derpå, råbte Gud til ham fra tornebusken: »Moses, Moses.« Og han svarede: »Se, her er jeg.« Da sagde han: »Kom ikke nærmere! Drag dine sko af dine fødder, thi det sted du står på, er hellig jord.« Da skjulte Moses sit ansigt, thi han frygtede for at skue Gud. (2. Mosebog, 3, 4-5, 6b).

Oplevelsen af det hellige er således også bestemmende for adfærden, og Moses viser dette på to måder: Ved at tage skoene af og ved at skjule sit ansigt. Toraen, de 5 Mosebøger, indeholder talrige forordninger, som alle fremhæver adfærd og handlinger, der skal sikre ærefrygten for den, der fremfor alt er hellig, Yahwe. Jøderne skal være hellige, fordi de er udvalgt af Yahwe kilden til al hellighed: »Og I skal være hellige, thi jeg Herren er hellig, og jeg har udskilt eder fra alle andre folkeslag til at høre mig til.« (3. Mosebog, 20,26). Og alt hvad der har med Yahwe at gøre er helligt, fordi det viser hen til Ham.

»Herren taledede fremdeles til Moses og sagde: Sig til Aron og hans sønner, at de skal behandle israeliternes helliggaver, som de helliger mig, med ærefrygt, for at de ikke skal vanhellige mit hellige navn. Jeg er Herren.« (3. Mosebog, 22,1). Yahwe er endemålet for al ærefrygt, – Han er hellig, og al anden hellighed er derivater og viser hen til den eneste hellighed.

Ordet sacred kommer af det latinske sacer, som kan oversættes ved hellig, noget der er helliggjort og af den grund sat til side. Ad ordet sacer kommer også sacerdos, hvilket betyder præst, – den person som har med det hellige at gøre og som selv er bestemt til at blive helliggjort. Det engelske ord sacred betyder noget som er konsakreret til Gud, tilhører Gud, og har med religionen at gøre. Derfor har det krav på en større respekt og ærbødighed; det må ikke vanhelliges eller almindeliggøres. Der er således kun nunceforskelle med sacred og holy iflg. Webster, men de supplerer hinanden.

Det modsatte af hellig eller helliggørelse er sækularisering. Dette kommer af det latinske ord sæculum, som betyder slægt, tidsalder. Det er en proces, som indebærer en overførsel af noget, som tidligere var bestemt til

et religiøst formål, til verdsligt formål, f.eks. omdannelse af en kirke til svømmehal eller de verdslige myndigheders overtagelse af kirkelig ejendom eller rettighed.

Menneskets forhold til det hellige: Jada'

Da Moses mødte Yahwe i den brændende tornebusk, var der ikke kun tale om en intellektuel oplevelse. Det var hele personen, som blev engageret. Ærefrygten kom til udtryk i adfærden, og den følgende samtale afslører også reaktioner præget af angst, tvivl og usikkerhed. Noget lignende kan gøre sig gældende, når et menneske står overfor noget, der opleves som helligt. Det kan være et meget smukt landskab eller oplevelsen af et barn, der kommer til verden. Mennesket møder et fænomen, der ikke kan rummes hverken af forstand eller følelser, og ord kan ikke beskrive oplevelsen. På fransk har man et rammende udtryk: *Cela me dépasse*, – det er noget som »går hinsides mig«. Det er vanskeligt at finde et ord, som nærmere beskriver menneskets forhold til det hellige, hvis man ikke bevæger sig udenfor den vestlige verden. Her er sprogene præget af en menneskeopfattelse, der som regel bygger på en opdeling i sjæl og legeme, intellekt og følelser, eller en opsplitning i mange forskellige behov, hvor det kan være vanskeligt at finde syntesen. Det hebræiske menneskesyn er af en helt anden art, og sproget er i høj grad præget af nomadernes daglige livsførelse og de meget konkrete livsopgaver, som nomaden stilles overfor. Det er livsånden, ruah, der gør personen til et menneske. Når livsånden forsvinder, er der kun støvet tilbage. På dansk har man begrebet at kende. Man kan kende noget godt og grundigt, men der kan også være tale om et overfladisk kendskab. Et lignende hebraisk ord er *jada'*, men det har en helt anderledes og rig betydning. Der er tale om et eksistentielt kendskab, der omfatter hele mennesket, og begrebet kan være nyttigt til en forståelse af menneskets forhold til det hellige, således som hebræeren oplever det.

Jada' er den ydre erkendelsesakt, den visuel-sensoriske perception. Den kan foregå på forskellige niveauer, – man kunne fristes til at anvende Froms begreber forarbejdning og indordning. *Jada'* kan betyde et mere overfladisk kendskab, men kan også være en indsigt i en begivenheds betydning og mening, – altså en højere indordning.

I denne sammenhæng er det interessant at se hjertets funktion. Det er her, at perceptionen uddybes, og det er her at afgørelserne træffes. For hebræeren er det hjertet, som husker. Det er ikke kun en individuel foretelse, men hukommelsens indhold er for en stor del fælles arvegods. Det er oplevelser og erfaringer, som den korporative person (Hviid, 1977, s. 309ff) har tilegnet sig, ikke blot som gruppe her og nu, men også i tidligere tider. I hjertet koncentrerer de forskellige former for erkendelsesindhold og bliver til en forståelse af de sande sagsforhold. I hjertet findes grundlaget for troskab og engagement. Kendskab til andres og eget hjerte opnås i kær-

lighedsforholdet.

Jada' er imidlertid også udtryk for viden, teknisk kunnen og kunstfærdighed. Håndværkeren kender sit materiale, og han har erfaring for, hvad hans hænder kan udføre. Denne erfaring er ikke kun intellektuel, men bygger på et eksistentielt forhold til de materialer, han gennem tiden har bearbejdet. Noget tilsvarende gælder forholdet til dyrene, f.eks. hyrdens omsorg for fårene. Dette kommer tydeligt frem i Johs. 10 og i den bibelske salme 23. Her er der ikke tale om poesi, men om beskrivelser, der bygger på et konkret kendskab til dyr. Jada' omfatter således en praktisk viden, men har også volontære og emotionelle aspekter. Kendskabet kan være udtryk for deltagelse i betydningen at bekymre sig om en anden eller andre.

For hebræeren er kendskabet til en persons navn af afgørende betydning. Det indebærer en vis magt over den, hvis navn man kender. Således fortæller den bibelske forfatter, at Adam kaldte dyrene ved navn, og hvad Adam kaldte dem skulle de hedde (1. Mosebog 2,19). Da Moses imidlertid ønsker at få Yahwes navn at vide, lykkes det ikke (1. Mosebog 3,14). Yahwe lader sig ikke indeslutte i et navn.

Ved at spise af den forbudte frugt på kundskabens træ fik de første mennesker også et kendskab, som de ikke tidligere havde haft, – en indsigt som var forbeholdt skaberen. De erkendte på en ny måde, hvad der var ondt og godt, og derved skete der noget i forholdet mellem menneskene og i menneskets forhold til sig selv. Esterson (1970, s. 297f) mener, at mennesket fik et kendskab til sig selv gennem medmennesket og at forholdet derved blev forstyrret. Der er ingen tvivl om, at den bibelske forfatter har gjort sine erfaringer og observationer, som han formidler gennem denne beretning.

Jada' kan betyde et seksuelt kendskab, som resulterer i en undfangelse, men hermed er begrebet også langt mere omfattende end den vestlige opfattelse af seksuel kundskab eller erfaring.

Menneskets indsigt og kendskab bygger på Guds kendskab. Gud siger til profeten: »Før du blev undfanget i moders liv, kendte jeg dig« (Jer. 1,5). Gud er den hellige, skaberen af alt, og det er hans kendskab, der er grundlaget for al anden indsigt. Det er imidlertid også det eksistentielle kendskab til Gud, der er grundlaget for oplevelsen af hans hellighed. Han er på en gang meget nær, som hyrden der vogter sine får, – som elskereren der søger sin troløse hustru (jvnf. Hoseas), eller elskereren der søges af den elskede (jvnf. Højsangen), men han er også den, der styrer begivenhederne i verden og den, der ikke kan omslutes af menneskets forståelse eller indsigt. Guds veje er ikke menneskers veje.

Dette kendskab er ikke en vag overbevisning for hebræeren, men en konkret erfaring indfældet i de historiske begivenheder både hvad angår det udvalgte folk, men også hvad angår den enkelte person. Dog skal dette forstås ud fra begrebet den korporative person, der udelukker enhver individualisme i forhold til det hellige og den hellige, som er skaberen. Det er både den individuelle og folkets frelsehistorie, som Bibelen omhandler.

Jeg-du forholdet

En af de filosoffer, der i vor tid mest indgående og provokerende har behandlet menneskets forhold til det hellige, er Martin Buber (1878-1965). Hans omfattende forfatterskab har haft en afgørende indflydelse, men hans tanker kan virke vanskeligt tilgængelige, fordi han er dybt rodfæstet i jødedommen og dens traditioner. For Buber er Gud den Hellige, men ikke en fjern abstrakt størrelse. Jeg og du, der kom på dansk i 1965 vakte stor opsigt. Samme år publiceredes *Begegnung*, der kom i dansk oversættelse året efter under titlen: *Møde med mennesker*. Denne sidste bog er på mange måder lettere tilgængelig og giver baggrunden for Bubers udvikling og tankegang. Han blev født i Wien, men da forældrene blev skilt i hans tidlige barndom, voksede han op i huset hos sin farfar og farmor, i Lemberg, Østgalizien, som i dag er Polen. Bedstefaderen var mineejer og storgodsejer, men det var bedstemor Adele, der med kyndig hånd styrede forretningerne, idet dog alle vigtige afgørelser blev forelagt hendes mand. Det som fyldte bedstefaderens liv var »studiet af læren«. Han var autodidakt, men en ægte filolog. Han arbejdede meget kompetent med en særlig hebræisk litteraturform *Medrashim*, som er en blanding af skriftfortolkning, visdomsudsagn og sagn. Martin var fra ganske lille meget optaget af det menneskelige sprogs mangfoldighed, dets forskellighed. Han sammenlignede bestandig et enkelt ord eller en ordstamme fra et sprog til et andet og genfandt rod og betydning. Det var på denne baggrund, at han kunne yde sin bedstefar hjælp. Denne fandt f.eks. hos Rabbiner Schomo Jizchaki, en stor bibel- og talmudekseget fra det 11. århundrede, en tekst kommenteret med henvisning til en vending på fransk. Først måtte Martin finde frem til den gammelfranske ordlyd fra den hebræiske transkription, gøre den forståelig for sig selv og endelig for bedstefaderen. Her fik han indsigt i, hvad det vil sige at fortolke noget skrevet på eet sprog ved hjælp af noget, som man ellers udtrykket på et andet. Ordets verden lukkedes op for ham, formørkedes, lyste op og formørkedes undertiden atter.

Faderen havde også en stor indflydelse, men af en helt anden art. Han helligede sig tidligt landbruget og blev en meget kompetent og indsigtfuld godsejer. Således arbejdede han med udvikling af forskellige gødningssorter. Han havde et personligt forhold til dyrene, f.eks. hestene; en dag stoppede han vognen, da han og Martin var på tur, stod af, plukkede et aks og smagte langsomt på kornene. Der var tale om en ægte og ansvarlig kontakt med naturen. Dette forhold til naturen afspejledes i faderens forhold til de mennesker, som han havde ansvaret for. Karlene byggede deres småhuse efter hans anvisninger, han var optaget af de ansattes familieforhold. Han afskyede en uengageret velgørenhed, – en hjælp skulle være fra person til person. I Lemberg gik han selv rundt i husene for at finde ud af, hvem der trængte til hjælp. Faderen var også den fødte fortæller, han fortalte om den menneskelige tilværelse og menneskers indbyrdes forhold.

Alt dette blev vævet ind i en grundlæggende jødisk trosholdning. I ungdomsårene kom Martin langt væk fra denne tro under sine studier inden for filosofi og kunsthistorie, men han fandt tilbage og jeg-du forholdet blev det grundlæggende tema i hans liv. Han var stærkt præget af den jødiske religiøse retning, der kaldes chassidismen og skrev flere værker om den. Han var fængslet af mystikken i dens mange forskellige former. Sammen med Franz Rosenzweig oversatte han bibelen til tysk, et særpræget og karakteristisk arbejde.

Det er vanskeligt at forstå og værdsætte Bubers arbejde uden et grundigt kendskab til bibelen, dens miljø, ikke blot da den blev til, men den måde bibelen blev levet på af troende jøder. Det var Bubers barndoms miljø, ikke blot bedstefaderens filologiske interesse i bred forstand, men også faderens forhold til alt det skabte, som en Guds gave til mennesket, en gave som skulle modtages og værnes.

Dialogen

Martin Buber (1966, s. 62 ff) holdt en gang et foredrag på en tysk folkehøjskole om religion og virkelighed. Han ønskede at slå fast, at tro ikke er en følelse i menneskesjælen, men en indtræden i virkeligheden, uden beskæring eller forkortelse. Denne definition er karakteristisk for Buber og hans forhold til det skabte. Alt hvad der omgiver mennesket er værdifuldt og fordrer en dialog og en nænsom lytten, det skal opdages og lægger op til en dialog, som er forudsætningen for at få et ægte forhold til omgivelserne. Selv om Buber ikke i denne forbindelse bruger begrebet hellig, beskriver han dog du'et, og det mennesket indgår i dialog med, som helligt.

Buber resumerer hovedresultaterne af sine erfaringer og overvejelser, hvis det skal udtrykkes i et abstrakt sprog, i en bekendelse til en viden, der omfatter både den spørgende og ham selv: at være menneske betyder at være det overfor stående væsen (s. 80, 1966). Alle væsener i naturen lever sammen med andre, hvert levende væsen iagttager andre og virker ind på andre. Karakteristisk for mennesket er det imidlertid, at det bestandig kan opfatte den anden som en, der står overfor, og en overfor hvem man er til. Mennesket forholder sig til sit eget selv og forholder sig til den overfor. I det vi kalder verden, fuldbyrdes det, at den ene møder den anden. Hvert enkelt væsen er henvist til og overladt til den anden. I det virkelige møde eksisterer den ene overfor den anden »Der, hvor der ikke leveres i dette væren-sig-selv, der er henvendt til det, som møder een, dér er mennesket som sfære endnu ikke virkeliggjort. Det menneskelige betyder den til en given tid forekommende fuldbyrdelse af dette møde, som er nedlagt i verdens struktur« (op.cit s. 82).

Ånden, som en gang indtrådte i menneskevæsenet, har gjort det muligt for mennesket og giver det adgang til at *leve overfor* i det rette forhold, og dermed har mennesket fået en særstilling.

Sproget er det højeste talent af denne ur-foreteelse. Dette tilkendegives tydeligt af den eksisterende gensidighed mellem mennesker. Sproget mellem mennesker er ikke begrænset til ordet i snæver forstand. I virkeligheden er en gestus eller en adfærd også ord, som mennesket i det stærkt verbalt prægede vesterlandske samfund ikke er opmærksom på. Mennesket kan imidlertid også blive fremmed over for omverdenen. Sjælens evne til forbindelse med omverdenen kan reduceres, afskæres. Dette kan forårsages af sygdom, men kan også være resultatet af personens selvtilstrækkelighed, måske endog selvets hybris, fordi mennesket tiltager sig den værdighed, der tilhører den guddommelige enhed: kun denne guddom går forud for alle skabelser. I så fald er mennesket ikke længere partner i en ægte gensidighed, men blot til stede som et objekt. Dette kan føre til, at ånden i sin isolation begår synden mod den hellige ånd. Ånden skal ikke her forstås i en evangelisk sammenhæng og Buber mener ikke synden mod Helligånden, men en synd imod ruah, det hebræiske ord for livsånd og livsprincip. Det hører med til menneskets identitet og egenart, at det er bestemt til at indgå i et jeg-du forhold og uden denne dialog kan det ikke komme til udfoldelse.

Det, som tilhører Gud, er helligt, men er Gud hellig? Dette problem opkastede en af Bubers tilhørere (op.cit s. 68ff). Hvordan kan De få Dem selv til at sige Gud gang på gang, sagde han. Hvordan kan De forvente, at Deres læsere vil opfatte Gud i den betydning De vil have det opfattet? De mener, at Gud er højt ophøjet over menneskelig fatteevne. Men netop ved at ytre Dem kaster De ordet Gud ud til menneskelig håndteren. Intet ord i menneskeligt sprog er så misbrugt, besudlet, skændet som dette. Alt det uskyldige blod, som er blevet udgydt for dets skyld, og det har berøvet dets glans. Al den uretfærdighed, som det har måttet tjene til at dække, har udslettet dets karakter. Det er som om selve ordet Gud er en bespottelse.

Martin Buber indrømmede, at Gud er det mest belastede af alle menneskeord, men netop af denne grund ville han ikke opgive det. Generationer af mennesker har væltet deres bekymringer og lidelser over på dette ord og knuget det til jorden. Det ligger i støvet og bærer alle disse byrder. Religionspartivæsen har sønderrevet det, de har slået det ihjel og er døde for det. Ordet bærer deres hænders spor og mærkerne af alles blod. Hvor fandt jeg, sigte Buber, et ord, der ligner det til at betegne det højeste? »Tog jeg det rene, mest strålende begreb fra filosofernes inderste skatkammer, jeg kunne dog dermed blot indfange et uforbindtligt tankebillede, men ikke dens nærvær, som jeg mener.« (op.cit. s. 70). Buber rører her ved et problem, som er centralt i hans forhold til det hellige – Guds immanens og transcendens. Gud er på en gang nærværende, man kan fristes til at sige sårbar, netop fordi han er mennesket så nær, – én man kan tale med, henvende sig til, fordi eksistensen på jorden ikke er fjern for ham. Han tager på en vis måde del i den, og indgår i et jeg-du forhold til mennesket. Samtidig er han imidlertid langt hævet over menneskelige kategorier, kan ikke indsluttes hverken i tankesystemer eller kategorier; ordet Gud kan besud-

les og misbruges, men ordet kan ikke indeslutte Gud, han transcenderer alt, hvad mennesket kan forestille sig. Hans hellighed fjerner ham fra alle menneskelige anslag, men hans immanente tilstedeværelse, jeg-du forholdet, gør ham sårbar, ligesom de, der indgår i et kærlighedsforhold, er sårbare. Engagementet udleverer dem til hinanden, men det er engagementets pris (Hviid, 1990, s. 47ff) Gud har sat sin hellighed på spil ved at skabe mennesket og give det en fri vilje, men uden frihed er der ingen kærlighed. I Bubers filosofi er helligheden således nøje forbundet med engagementet, selv når dette ord ikke bruges. Guds hellighed er både immanent og transcendent, og netop derfor har Guds hellighed en afgørende betydning for menneskets hellighed.

Dette forhold kommer klart til udtryk i kristendommen, som lærer, at Guds søn blev født som menneske, delte menneskers kår for til sidst at give sit liv i kærlighed. Dette har altid været provokerende, fordi Guds immanens trådte så stærkt frem, og mange mente ikke, at transcendenten blev bevaret. Når Guds hellighed på en så konkret måde udstrækkes til mennesker, ja hele eksistensen, implicerer det noget afgørende for hele opfattelsen af menneskeværd og hver enkelt persons betydning. Det er imidlertid interessant, at det ikke synes at være menneskevordelsen, inkarnationen, der først og fremmest har voldt Martin Buber vanskeligheder, men derimod forløsningen, – at Kristus døde på korset for menneskenes synder. Det er som om det strider imod Bubers stærkt positive opfattelse af mennesket. Dette kommer også til udtryk i hans kritik af Freud (Buber, 1948), hvis instinkt teori han ikke kan acceptere som noget generelt, men kun som udtryk for en patologisk udvikling hos nogle mennesker.

Buber siger, at mennesker visselig tegner karrikaturer og skriver »Gud« nedenunder. De slår hinanden ihjel og siger, at det er i »Guds navn«. Samme tankegang er en fransk teolog (Bellet, 1979) inde på i en bog, som han kaldte den perverse Gud. Han mener ikke, at Gud er pervers, men gør rede for de mange perverse opfattelse, som mennesker har om Gud.

Når alle illusioner og alt bedrag falder sammen, står mennesket i det ensomme mørke. Det siger ikke længere »han, han«, men rækker ud og siger »du, du«. Når de tilføjer Gud, er det så ikke den virkelig Gud de anråber, spørger Buber. Den ene levende, menneskebørnenes Gud, som hører dem, bøn hører dem. Så er Gud ikke længere et abstrakt begreb, en fjern hellighed, men et ord, som er blevet til et navn. Det er blevet helliget til alle tider i alle menneskers sprog. Nogle bandlyser ordet, fordi de gør oprør imod uret, og de, der med urette påberåber sig Guds autoritet. Vi kan ikke forløse ordet Gud, mener Buber, ved at tie, men vi kan løfte det op fra jordens smuds.

Bubers samtale med tilhøreren, en gammel mand, var nået til vejs ende, da lyset brød nattens mørke (Buber, 1966, s. 71). Manden rejste sig og lagde en hånd på Bubers skulder, idet han sagde: »Lad os være dus«. Samtalen var dermed fuldbyrdet. »Thi hvor to i sandhed er sammen, er det i Guds

navn.«

Dette er nok et skjult citat fra Jesu mund: Hvor to er sammen i mit navn, er jeg midt iblandt dem. Denne lille bog, der ved første øjekast indeholder en gammel mands anekdotiske erindringer, formidler i virkeligheden det centrale i Bubers tankegang på en måde, som er lettere tilgængelig end hans filosofiske afhandlinger.

Stenos forhold til det hellige

Martin Bubers forhold til det hellige afspejles og ligger implicit i hele hans opfattelse af jeg-du forholdet. En dansk forsker, som har fået en fornyet aktualitet 300 år efter sin død, er på en forunderlig måde nær beslægtet med Bubers tankegang. Det er Niels Steensen, som blev født i 1638 i København og døde i Schwerin i 1686. Det var en østrigsk redemptoristpræst, Gustav Scherz, bosiddende i Danmark, som vel nok gjorde den største indsats for aktualiseringen af Steensens opdagelser og videnskabelige resultater. Han var ikke den eneste, men hans utrættelige forskning af historiske materialer resulterede i publiceringen af en række af Steensens arbejder. Det tidligste manus fra Steensens hånd er hans optegnelser fra studentertiden ved Københavns Universitet. Optegnelserne dækker perioden 8. marts - 3. juli 1659. Det består af 23 tæt beskrevne folioark, som foldet på midten giver 91 sider. Skriften er ved første øjekast tydelig, men da Steensen skulle spare på papiret, forekommer der mange i dag lidet gennemskuelige forkortelser. Manus hedder *Chaos* (1986), hvilket refererer til det græske ord, som betyder en grundblanding eller elementernes sammenblanding før deres udvikling og ordning. Det er Steensens egne referater af bøger og hans refleksioner. I sig selv er det spændende at stifte bekendtskab med en students arbejde i 1700-tallet, om de forfattere, som optog ham, hans drømme om at blive gift og hvorledes han forestillede sig familielivet, hans vanskeligheder ved at præstere den indsats, som han syntes, at han burde gøre, men mest af alt de refleksioner og den undren, som optegnelserne giver udtryk for. Den 18. maj 1659 skriver han: »Kunne mon hjerterbevægelsen eftergøres, hvis man tog en lille blære, som ved hjælp af nogle hinder og limende midler blev formet til to ventrikler, hvortil føjedes arterier eller nerver, og dertil blev lavet et instrument, der ligesom 'uroen' i ure gør, uafbrudt med bestemte mellemrum klemte blæren sammen og således pressede det blod, som er hældt ud i den, ud i arteiresystemet?« Nogle få år senere påviste Niels Steensen på en meget enkel måde, at det hjerte, som de fleste regnede for menneskets centrum, i virkeligheden er en muskel, som i sin struktur ikke adskiller sig fra en harefod, som han kort forinden havde dissekeret.

Man kunne sige, at hele Steensens holdning til videnskaben er præget af undren over Skaberens virksomhed. Denne undren fører til beundring for

alt det skabte. Det er helligt, fordi det udgår fra Skaberen. Alt er planlagt og har sin plads i sammenhængen. I Chaos-manus oplever læseren den unge student, der allerede er forsker. Han iagttager alt, opstiller hypoteser og efterprøver dem i det omfang han har muligheder for det. Intet er overflødigt eller tilfældigt, kun mennesket er begrænset i sine muligheder for at forstå sammenhæng og mening. Det er imidlertid ikke en begrænsning, som hæmmer, men som kun virker yderligere stimulerende. Steensens grundlæggende motiv er ikke at dominere og slet ikke at brilliere, men at forstå det sprog, som alt det skabte er udtryk for: Skaberens hellighed. Nøglen til Steensens livsbane er allerede afstukket fra hans tidligste barndom, hvor han mødte så mange forunderlige ting i faderens sølvsmedie og alt det han observerede i hovedstadens begrænsede miljø, alle slags håndværk, skibsværftet og de inspirerende ekskursioner, som en af lærerne tog de unge studerende med på.

Nysgerrighed er en fundamental menneskelig reaktion (Hviid, 1972a, s. 91ff). Der skelnes her mellem tre forskellige former for nysgerrighed: En blikfangsreaktion, man vender uvilkårligt opmærksomheden imod det usædvanlige. En anden form for nysgerrighed er udtryk for interesse for det, som forårsager fænomenet. En tredje form er en optagethed af detaljerne omkring fænomenet. Nysgerrighed er nøje forbundet med kreativitet, menneskets evne til at opleve, opdage og opfinde nye sammenhænge. Nysgerrigheden prægede hele Steensens liv og virke, men var især centreret omkring den egentlige årsag til alt. Det hellige var for ham dynamisk og engagerende. Det optog ham og fik ham til bestandig at søge. Tilbedelsen som udtryk for menneskets relation til det hellige kom til udtryk som overordnet princip i Steensens arbejde. Hans holdning udtrykker gang på gang beundring og undren, selv overfor det, som kan synes at være mest frastødende. Hans arbejdsmetode var dissektion selvom mikroskopet var opfundet på den tid, men Steensen havde en usædvanlig iagttagelsesevne. Under et ophold i København dissekerede han et ildelugtende lig, en kvinde, der var blevet henrettet. I indledningen til sin forelæsning, siger Steensen: »Men når liget ved første øjekast på så mange virker lidet tiltrækkende og for andre på grund af dødens blege ansigt kan virke skrækeligt, så må jeg dog indstændigt bede om ikke for let at stole på sanserne ... Når mesteren med flid har fjernet den hæslige skal (af en diaman) gravet ud af slam, så henrykker den finderens glans og værdi. Når bare en ganske lille del af menneskets ydre er så henrivende og fængsler blikket så, hvilket vidunder vil vi se, hvilken fryd ville vi føle, hvis vi kunne betragte hele legemets kunstværk, og sjælen, som betjener sig så meget og så kunstfærdigt værktøj, – og hvis vi kunne betragte alt dettes afhængighed af en alvidende årsag?«

Alt hvad Steensen beskæftiger sig med oplever han med tegnkarakter. Hver enkelt ting viser hen til og indgår i en sammenhænge med noget andet, er en del af den syntese, der har Skaberen som årsag.

Man kunne fristes til at sige, at for Steensen eksisterer detaljerne ikke, i alt fald i den betydning, at de er for små eller ubetydelige til at være interessante. I sin disputats om kirtlerne, som blev afleveret af den 23 årige forsker ved universitetet i Leyden, skriver han: »Dyrenes struktur er et kunstværk, skabt af en viis Skaber så omhyggeligt, at alt har et formål. Det er derfor nedslående, at fremtrædende forskere har hævdet, at ikke så få ting hos dyrene, blot eksisterer for at skelne dem fra andre, og det er endnu mere deprimerende, at de derfor har en sådan foragt for disse aspekter, at de er uvillige til at bruge tid til at undersøge dem. Dette er tilfældet med kirtlerne.« Resultatet blev et banebrydende forskningsarbejde om kirtlerne.

Steensen forstod, at det, som kirtlerne producerer, er som den smørelse uden hvilken intet skib kan rulle ud i vandet fra værftet, ingen tandhjul kan dreje i noget maskineri. Steensen huskede, hvad han som dreng havde iagttaget i København. Hos dyr og mennesker er forholdet endnu mere genialt, fordi smørelsen er skjult i et forrådkammer lige ved siden af, hvor det skal bruges. Når behovet opstår, kommer det frem, og efter brugen ledes det bort i en kanal. Dette gælder således tårekirtlerne, som giver den nødvendige fugtighed til øjnene.

Niels Steensen kom senere til Firenze, hvor han fik meget gode arbejdsforhold i modsætning til, hvad man kunne tilbyde ham i København. Steensen var fascineret af bjerge og stenlagenes placering, og det var ikke noget tilfælde, at han blev grundlægger af paleontologien, den moderne geologi og krystallogien. Det var i Firenze, at han konverterede til den katolske kirke, og da han senere læste til præst og blev biskop, opfattede mange det som en afbrydelse af en strålende løbebane, næsten som et svigt af videnskaben.

Den afbrudte løbebane?

Det er kun ud fra en meget overfladisk betragtning, at Steensens konversion medfører et brud endsige et opgør med fortiden. Hans arbejdsmetoder forbliver de samme, selvom indholdet ændrer karakter. Det naturvidenskabelige område udfyldes efterhånden helt af teologien. Dette kommer ikke mindst til udtryk i det store manus, som Knud Larsen og Gustav Scherz publicerede (1957). Det er blevet kaldt *Opere Spirituali*. Det blev oprindeligt fundet i Biblioteca Laurenziano i Firenze. I virkeligheden er det to store afskrifter foretaget af abbeden af San Martino in Campo. Man ved ikke, hvordan denne er kommet i besiddelse af originalerne, men de havde ført en omskiftelig tilværelse og lå i uorden. Nogle af dem var revet i stykker og andre var ulæselige, men finderne rekonstruerede manuskripterne så godt som muligt. *Opere spirituali* har et asketisk, mystisk og pastoralt indhold, som dels angår Niels Steensen selv, men uden tvivl også har dannet grundlag for vejledning af andre.

Steensen var en stor kulturpersonlighed, og netop derfor var miljøet i Firenze overordentligt stimulerende for ham. Han har kendt til de store åndelige skikkelser, som havde en så stor indflydelse, Ignatius af Loyola, grundlæggeren af jesuitterordenen og hans åndelige exercitier, som skulle hjælpe mennesket med at nærme sig det hellige og Gud. En anden spansk mystiker, hvis skrifter havde stor indflydelse, var Johannes af Korset.

Man mærker hos Steensen den italienske askeses indflydelse, som var en kraftig reaktion på renæssancens nydelsessyge. Der blev lagt vægt på Guds hellighed og storhed, – erkendelsen af denne og menneskets ubetydelighed i forhold til den. Der var imidlertid også åndelig strømninger uden for Italien, som uden tvivl har gjort deres indflydelse gældende, ikke mindst Pierre de Berulle og Jean-Jacques Olier. De to sidsnævnte havde en afgørende indflydelse på præsternes forhold til det hellige og dets indflydelse på deres livsførelse. Forholdet mellem Skaberens hellighed og menneskers adfærd, ikke mindst præsternes, var et stort og alvorligt anliggende i mange årtier efter reformationen og vil altid være et tilbagevendende anliggende for den, som har en religiøs holdning.

I en bøn til den Treenige Gud udtrykker Steensen sin holdning over for det hellige: Hellige Treenighed, jeg takker for den store herlighed, som er blevet åbenbaret, som var forberedt fra al evighed på dette sted (kirken, hvor han beder), jeg takker for alle de ofre, for al tilgivelse, for al forkyndelse i ord og gerninger, for alle barmhjertighedsgerninger, for så mange konversioner, for tro, håb og kærlighed (manus nr. 5, 1957 op.cit.). Steensen udtrykker sin beundring og sin taknemmelighed. Det er denne holdning, som var dominerende i hans videnskabelige forskning og i hans forhold til medmennesket, Det er ikke mærkeligt, at han havde så mange venner og havde et dybt engageret forhold til dem.

Niels Steensen anbefaler, at den kristne i begyndelsen af bønnen udtrykker sin tro med hvilken han træder frem for Gud, som er inden i os med sin essens, ved sin magt og ved sin tilstedeværelse. Den kristne står som en blind foran en seende, som ser selv den mindste tanke, der findes i mennesket, som giver hjælp imod det onde og hjælp til det gode og også til tanker om hans nærværelse.

Den dybe respekt for det skabte føres videre i Steensens liv, men efter konversionen befrugtes den af den kristne mystiks rige tradition. Der opstår en ny syntese af den indflydelse Steensen har været genstand for igennem årene, men den kulminerer i hans forhold til Den Hellige, som er den Treenige Gud. Steensen understreger betydningen af at leve i Guds nærvær. Det sande kristne liv er en samtale med Gud, at arbejde under Guds øjne. Hans liv er en stadig søgen og higen i bønner og i kærligheden til Gud og mennesker. Det hellige er ikke noget abstrakt og fjernt, det er både immanent og transcendent.

Henvisningskarakteren

I hele menneskehedens historie synes der at have været oplevelser af det hellige, – noget som lå ud over menneskets umiddelbare rækkevidde, som skulle værnes, og som mennesket skulle nærme sig med ærefrygt. Der har været perioder i den vestlige verden stærkt præget af det rationelle og det tekniske, men bagved alt dette syntes der at være en længsel efter det transcendent og en overbevisning om, at der er en virkelighed, som er hinsides det mennesket kan nå ved sædvanlige og kendte rationelle metoder. I de sidste årtier har mange beskæftiget sig med metavidenskab og undertiden har man søgt svar i østens mystik og religioner.

Den jødisk-kristne tradition har et på een gang et meget åndeligt og konkret forhold til det hellige. Grundlaget er, at alt er blevet til af intet, skabt af en almægtig Gud, og derfor er alt det skabte godt. Menneskets forhold til det hellige er i denne tradition et forhold til ophavsmanden til alt: Gud. Oplevelsen af det hellige er forbindelsen, – det som Buber kalder jeg-du forholdet til Gud. Gud er transcendent, er hinsides alt det skabte, men er alligevel til stede, immanent i sit skabelsesværk.

Alt helligt udgår fra Gud og viser tilbage til Gud, – her kan man anvende begrebet henvisningskarakter. Netop fordi alt det hellige er en gave, som mennesket selv er en gave, forudsætter det respekt, nænsomhed og kærlig omsorg. Dette gælder frem for alt mennesket, som er det ypperste udtryk for skabelsen, – skabt i Guds billede. Denne hellighed er bestemmende for hele menneskets forhold til alt, først og fremmest medmennesket.

I kristendommen er det frem for alt udtrykt i Kristus, Gud-mennesket. At Guds søn er blevet menneske og er indgået i skabelsesværket, har løftet alt op i en ny og transcendent sammenhæng. Det hellige er ikke kun fjernt, men umiddelbart nærværende og betydningsfuldt. Menneskets forhold til det hellige er en dynamisk uafsluttet proces.

LITTERATUR

- BELLET, M.: *Le Dieu pervers*. Paris: Desclee de Brouwer, 1979.
Bibelen. København: Det danske bibelselskab, 1986.
 BUBER, M.: *Das Problem des Menschen*. Heidelberg: Lambert Schneider, 1948.
 BUBER, M.: *Jeg og du*. København: Munksgaard, 1964.
 BUBER, M.: *Møde med mennesker*. København: Hasselbalch, 1965.
 ESTERON, A.: *The leaves of spring*. Hammondsworth: Penguin, 1970.
 HVIID, J.: Hvem er handicappet? *Nordisk tidsskrift for specialpædagogik*, 4, 1977, 233-366.
 HVIID, J.: *Hvor går vi hen?* København: Unitas, 1990.
 LARSEN, K. & SCHERZ, G.: *Opera theologica. Tomus posterior*. København: Nyt Nordisk, 1947.
 MARCEL, G.: *Homo viator*. Paris: Montaigne, 1964.
 STEENSEN, N.: *Chaos-manuskriptet*. København: Katolsk Forlag, 1986.
Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, III, 1980.
Webster's Dictionary. Collins, 1977.